

Диференціальна та недиференціальна урбанізація в Україні у радянську та пост-радянську еру

Олексій Костянтинівич Гаврилюк,

аспірант кафедри економічної та соціальної географії

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

вул. Володимирська, 64, м. Київ, 01601, Україна;

головний економіст сектору міграційних досліджень

Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України,

бульв. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна;

e-mail: oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-7567-0282>

У статті викладено результати тестування моделі диференціальної урбанізації (*the differential urbanization model*) в Україні на основі демографічних даних соціалістичного та пост-соціалістичного часу. Описано емпірично встановлені паттерни диференціальної та недиференціальної урбанізації та розкрито суспільно-географічні умови їхнього формування. З'ясовано, що в Україні протягом шести декад (1959-2019 рр.) урбанізація мала декілька рестартів у рамках моделі диференціальної урбанізації, які були зумовлені кризовими процесами на території країни (наприклад, світова економічна криза), а також фіксуються кризові паттерни недиференціальної урбанізації, що пов'язані із різким загостренням кризових явищ та процесів (військовий конфлікт, зміна економічної системи). Порівняння отриманих емпіричних результатів із результатами попередніх досліджень підтвердило ряд гіпотез. З одного боку, гіпотезу про недиференціальну урбанізацію в Україні протягом кризових періодів, яка, як і у колишній Естонській РСР, була пов'язана з колапсом Радянського Союзу та переходом від командно-адміністративної до ринкової економіки у 1990-х роках. З іншого боку, за допомогою міграційних показників було підтверджено раніше висунуту гіпотезу про те, що у 2008-2010 рр. в Україні спостерігалась кризова контр-урбанізація в рамках моделі диференціальної урбанізації. Така «кризова еволюція» диференціальної урбанізації в Україні є результатом пертурбаційних соціально-економічних процесів. Міжнародні порівняння траєкторій диференціальної урбанізації вказали на те, що окрім України стадію кризової контр-урбанізації мали й колишня Західна Німеччина та Росія, які пройшли її ще у першій половині ХХ століття. Після початку військової агресії з боку Росії на території України фіксується кризовий паттерн недиференціальної урбанізації.

Ключові слова: урбанізація, радянський та пост-радянський міський розвиток, модель диференціальної урбанізації, паттерни диференціальної та недиференціальної урбанізації, Україна.

Як цитувати: Гаврилюк О. К. Диференціальна та недиференціальна урбанізація в Україні у радянську та пост-радянську еру / О. К. Гаврилюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», 2021. – Вип. 55. – С. 141-158. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2021-55-11>

In cites: Havryliuk O. K. (2021). Differential and non-differential urbanization in Ukraine during the soviet and post-soviet era. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Geology. Geography. Ecology"*, (55), 141-158. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2021-55-11>

Постановка проблеми та актуальність. На сьогоднішній день, існує низка концептів стадійного розвитку урбосистем різних масштабних рівнів. Але більшість цих моделей міського розвитку створена у західних наукових школах суспільної географії. Ці моделі допомагають ідентифікувати стадії міського розвитку в соціально-економічних та політичних умовах цих країн. Проте, не завжди дані моделі можуть «чисто» ідентифікувати стадії міського розвитку у пост-соціалістичних та пост-радянських країнах, а особливо у їхній попередній добі – соціалістичній чи радянській.

Основною причиною цього є те, що в останні три декади, після революцій, нещадного колапсу та утворення нових політичних систем кінця 1980-х – початку 1990-х років, вони мали транзитний період, який характеризувався переходом від командно-планової до ринкової економічної системи. Такі економічні трансформації позначились на мотиваціях мігрантів, соціально-

культурному, економічному та політичному житті країн і їхніх регіонів. Саме тому, починаючи із 1990-х відбувся бурхливий сплеск тестування концептів, що описують розвиток міських агломерацій (функціональних урбанізованих регіонів або урборегіонів) та інших міських просторових утворень. Такий жвавий інтерес до концептів розвитку урбанізації західного типу (*Western-Type*) триває й понині, але вже з вагомими доопрацюваннями, які враховують досвід процесів урбанізації у пост-соціалістичних країнах.

Починаючи з 1990-х років Україна знаходиться в демографічній кризі, що значно спотворює уявлення дослідників про процеси урбанізації на її території. Адже, якщо просто аналізувати як змінюються частка міського населення у загальній чисельності населення певного регіону та надалі будувати свої висновки лише на такому показнику, то це є хибним з точки зору достовірної оцінки процесів урбанізації в Україні. Тому, **актуальним** є вивчення трендів урбанізації в

Україні крізь призму концептів стадійно-циклічного міського розвитку, а також не менш актуальним є порівняння отриманих результатів зі світовими трендами та кейсами. Виходячи з цих мотивів у даній статті протестована модель диференціальної урбанізації (*the differential urbanization model*) як одна із ключових моделей стадійно-еволюційного розвитку міських систем вищих ієрархічних рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасній геоурбаністиці відомо дуже багато різноманітних процесів міського розвитку територіальних систем: урбанізація, субурбанізація, дезурбанізація, екс-урбанізація, контр-урбанізація, пост-субурбанізація, реурбанізація, кожен з

яких має свої особливі субпроцеси та просторові маркери.

В загальному, урбанізацію трактують як процес просторової концентрації населення [45], який зазвичай вимірюється як відносна зміна частки міського населення у загальній чисельності населення. Однак, через субурбанізацію метрополітенські ареали, а не окремі міста, все частіше стають основними одиницями аналізу при дослідженні перерозподілу населення [17;21;44].

«Урбанізація на масштабному рівні системи розселення населення» означає позитивну взаємозалежність між коефіцієнтом сальдо міграції (*net migration*) і розміром поселень (рис. 1), враховуючи найбільші міста (включаючи їхні метро-

Рис. 1. Взаємозв'язок між міграцією та розміром поселення: (1) урбанізація; (2) контр-урбанізація – за А.Д. Філдінг [22], (імпортовано за [19], адаптовано та модифіковано за [21]).

Fig. 1. Relationship between migration and settlement size: (1) urbanization; (2) counter-urbanization – by A.J. Fielding [22], (imported by the author for [19], adapted and modified by the author for [21])

політенські ареали) [14;17;19;21;44].

«Урбанізація на масштабному рівні метрополітенських ареалів (ФУР або міська розселенська агломерація)» – це процес, при якому населення в метрополітенському ареалі все більше концентрується у центральних містах (*ядрах*) за рахунок субурбій [19;44;46;47].

«Контр-урбанізація на масштабному рівні системи розселення населення» означає негативну взаємозалежність між коефіцієнтом сальдо міграції і розміром поселення, при цьому великі міста включаючи їхні метрополітенські ареали мають вищі темпи (*авторська примітка – негативного коефіцієнта сальдо міграції*), ніж у поселеннях іншого розміру [14;17;19;21;44].

«Субурбанізація у метрополітенських ареалах (функціональних урборегіонах)» – це процес перерозподілу населення від центральних міст до субурбій [19;44;46;47]. Наприклад, в США у 60–70-ті роки ХХ ст. значна частина населення переїхала із великих міст до передмістя, класична урбанізація змінилась субурбанізацією [7].

Процеси урбанізації, субурбанізації та контр-урбанізації циклічно поєднані у моделі життєвого циклу міста та моделі диференціальної урбанізації [24;25;26;31;35;46;47]. Міграція з села до міста, започаткована індустріалізацією,

призводить до урбанізації: великі міста, як правило, ростуть за рахунок міграції як з передмістя, так і від неметрополітенських ареалів (території за межами метрополітенських ареалів). Але з часом люди починають залишати великі міста. Це спочатку призводить до субурбанізації, а згодом до контр-урбанізації. Домінантні міграційні потоки є результатом «виробничих»/“*productivist*” та «екологічних»/“*environmentalist*” мотивів міграції. Спочатку для мігрантів домінують «виробничі» мотиви, наприклад, мігрують, щоб отримати роботу або освіту. Проте з часом баланс зрушується в бік забезпечення більш приємного середовища для життя. У більш бідних країнах з більш молодим населенням домінують «виробничі» мотиви міграції, що сприяє урбанізації. А у більш заможніших країнах з більш старішим населенням «екологічні» мотиви міграції призводять до субурбанізації і контр-урбанізації [25;26;44].

Кілька інших факторів допомагають в зрушеннях у напрямі контр-урбанізації, включаючи зменшення, з часом, потенціалу вибуття населення з сільської місцевості, реструктуризацію економіки та програми регіональної політики [17;44].

Однією з найбільш використовуваних моде-

лей циклічно-стадійний міського розвитку є модель диференціальної урбанізації (*the differential urbanization model*).

Генералізовано, модель диференціальної урбанізації (ДУ) враховує різні аспекти процесів міського розвитку та показує універсальну стадійно-циклічному модель їхнього поєднання. Одним із головних постулатів моделі ДУ є те, що міські ареали різних розмірів слідує універсальному та циклічному досвіду зростання [24;26]. Перший цикл урбанізації складається з трьох основних епох – урбанізації, поляризаційної реверсії та контр-урбанізації (рис. 2). Урбанізація – це позитивний взаємозв'язок між розміром поселення та його темпами росту, коли головне або велике місто (*prime city*) росте найшвидше (рис. 1, рис. 2) [21]. Поляризаційна реверсія є перехідною ланкою від концентрації населення до деконцентрації, причому регіональні міста (*регіональні метрополії*) користуються найбільшими темпами зростання [42]. Поляризаційна реверсія призводить, насамкінець, до контр-урбанізації, що має негативний взаємозв'язок між розміром поселень та темпом зростання, коли малі міста зростають найшвидше (рис. 1, рис. 2) [21].

Принципи виокремлення стадій представлено на рис. 2. Їхні межі визначаються перетином будь-якої пари кривих; в кожній – свої співвідношення сальдо міграції чи індексів динаміки населення трьох категорій центрів: головних міст, середніх і малих міст (*урбоцентрів*). Пари стадій формують три головні епохи, які детально описувались вище, – 1) урбанізації; 2) поляризаційної реверсії (*polarization reversal*) і 3) контр-урбанізації [6]:

1. Початкова крупноміська стадія урбанізації (*V-I*): швидке зростання великих урбоцентрів за рахунок малих і особливо середніх.

2. Зріла крупноміська стадія (*V-II*): зростання головних урбоцентрів і втрати населення малими досягає свого апогею, але середні теж починають зростати, приваблюючи мігрантів.

3. Початок поляризаційної реверсії (*ПР-III*): по темпах росту лідирують середні урбоцентри, головні стрімко втрачають свою атрактивність, а малі – її нарощують.

4. На зрілій стадії середніх міст (*ПР-IV*) вперед рвуться вже малі урбоцентри, проте ще не можуть обійти середні, а індекс головних урбоцентрів стає від'ємним.

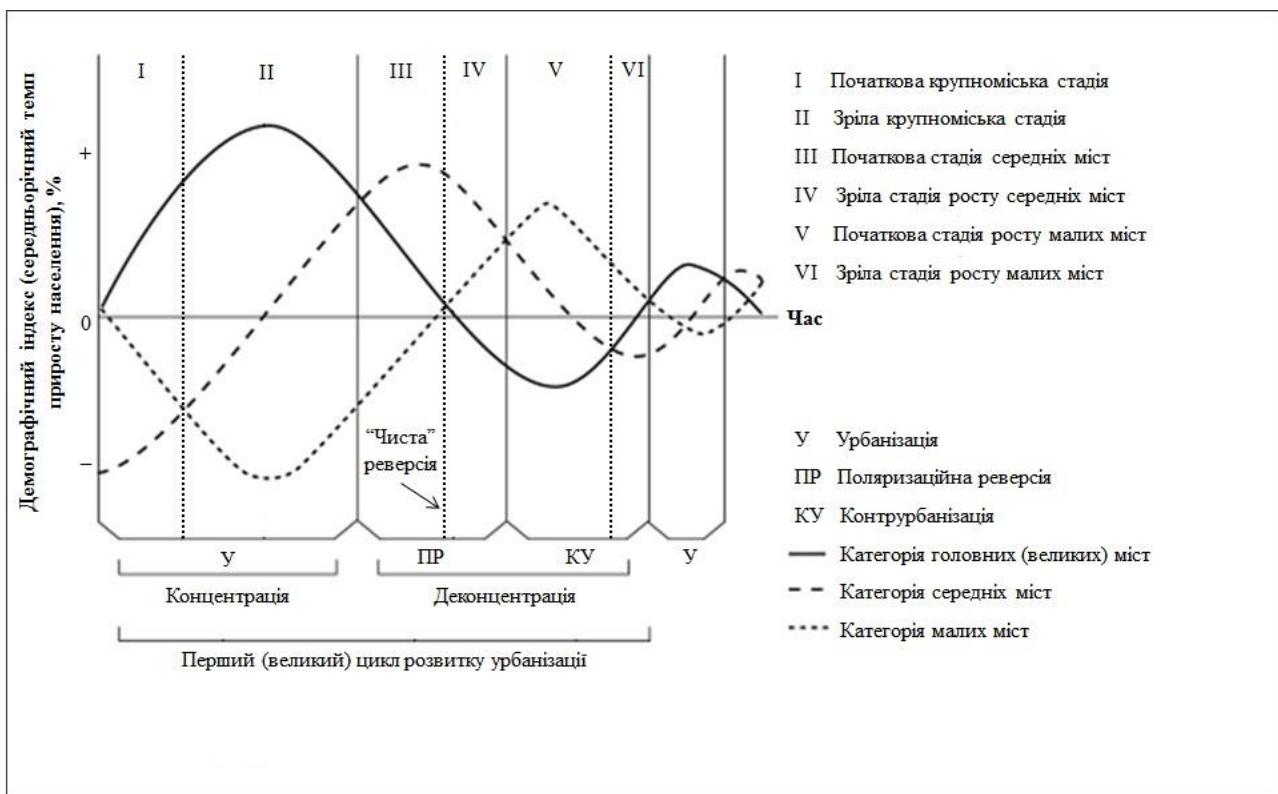

Рис. 2. Стадії моделі диференціальної урбанізації (імпортовано автором за [4] базуючись на [6;19;36]).

Fig. 2. Stages of the differential urbanization model (imported by the author for [4] based on [6;19;36])

5. Контр-урбанізацію відкриває нова стадія росту малих міст (*KU-V*). Вони ростуть швидше всіх, а середні урбоцентри втрачають міграційну атрактивність; з ними пройшовши нижню точку, зближуються головні урбоцентри.

6. На останній стадії великого циклу (*KU-VI*) середні урбоцентри відстають від малих і головних, хоча вже не дуже сильно і ненадовго.

Потім все повертається до початкового порядку «головні – середні – малі урбоцентри», або

ж до неоурбанізації. Однак, після кожної неоурбанізації самі стадії з часом стають все коротшими, і розриви в показниках класів урбоцентрів все менше. Тому ре-урбанізація після шостої стадії – не та, що перед першою [6]. Концепт диференціальної урбанізації містить і поняття «чистого» розриву («чиста» реверсія). «Чистий» розрив (рис. 2) трапляється тоді, коли великі міста втрачають населення в абсолютному вираженні через вибуття населення. У цій точці міські ареали середнього розміру демонструють високий рівень прибуття населення, а малі міські ареали починають демонструвати позитивне значення коефіцієнту сальдо міграції. Точка, в якій коефіцієнт сальдо міграції середніх за розміром міських ареалів перевищує рівень великих міських агломерацій є закінченням етапу урбанізації та початком поляризаційної реверсії [24].

Замість балансів міграцій, якщо вони недоступні, для моделі пропонують брати індекси динаміки населення за період, скажімо, в 10 років: різна демографія зрушить тоді всі криві вгору або вниз (населення всюди росте або скрізь убуває), мало впливаючи на їхній вигляд, а значить і на стадії. Визнають, що ці сходинки не завжди виразні, але неодмінно проявляються в зміні тенденцій. Не виключають і особливих збоїв, як у Німеччині до кінця війни, коли люди тікали з міст, від бомбардувань (*Україні це дуже знайома*). Проте, чи то заскочивши вперед, чи то відступивши до попереднього стану, розселення населення повернуться до «нормальної» стадії [6].

Існують також певні «рамки» (рекомендації) застосування моделі диференціальної урбанізації. Так, модель краще тестувати на національному та субнаціональному (поліцентричний метрополітенський регіон) рівнях, при чому варто ідентифікувати функціональні міські системи (поліцентричні метрополітенські регіони) [34; 35]. Загалом, модель диференціальної урбанізації була виведена в 1990-х роках [26;27;28]. Відтоді вона широко застосовується у емпіричних дослідженнях [15;16;18;20;23 та інші]. Спроби протестувати модель диференціальної урбанізації в Україні за період 1840-2014 рр. були здійснені К. Мезенцевим та О. Гаврилюком [4], проте подальший аналіз виявлених ними трендів диференціальної урбанізації підлягає деяким сумнівам, оскільки, більш детально вивчивши базу даних використану у їхньому дослідженні, було виявлено розбіжність певних демографічних даних у радянських переписах населення України через використання неофіційних джерел інформації. До того ж проаналізована авторами динаміка сальдо міграції міських поселень України за 2003-2014 рр. базувалась на абсолютних показниках, тоді як огляд літератури вказує на те, що для ви-

явлення паттернів диференціальної урбанізації необхідно використовувати показник «коефіцієнт сальдо міграції», а не звичайні баланси міграції міського населення. Але, проведене авторами тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні все ж дало важливі та, певною мірою, піонерні наукові результати.

Формулювання мети та завдань статті.

Основною метою статті є, по-перше, покращити методичні підходи тестування моделі диференціальної урбанізації на національному масштабному рівні на прикладі України із використанням коректних даних щодо радянських переписів населення України та інших демографічних даних пост-радянського періоду, по-друге, встановити стадії диференціальної урбанізації в Україні протягом 1959-2019 рр. та з'ясувати умови і фактори їхнього формування та протікання. В межах поставленої мети, порушуються такі дослідницькі завдання: 1) дослідити особливості міського розвитку в Україні протягом 1959-2019 рр.; 2) переосмислити концептуальні основи моделі диференціальної урбанізації (*the differential urbanization model*) та методичні підходи її тестування в Україні; 3) виявити радянські та пост-радянські паттерни міського розвитку в Україні за результатами ідентифікації стадій моделі диференціальної урбанізації; 4) порівняти результати тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні з дослідницькими кейсами інших країн.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вивчивши досвід тестування моделі диференціальної урбанізації в інших країнах світу, було створено певні умови для тестування цієї концепції на національному масштабному рівні України:

– В Україні існує три категорії міських центрів (урбоцентрів): великі, середні та малі. Великими урбоцентрами вважаються міста з населенням понад 250 тис. осіб, середні урбоцентри – міста із населенням 50-250 тис. осіб, за малі урбоцентри прийнято міста з населенням до 50 тис. осіб. У розрізі трьох категорій урбоцентрів беруться індивідуальні демографічні показники для кожного урбоцентру (без врахування міських агломерацій ядрами яких є деякі урбоцентри), що відповідає методиці висвітленій у роботі А. Трейвіша і Т. Нефьодової [6;40], щоправда, без «ковзної шкали середніх міст» для кожної історичної епохи, яка також використовувалась і у праці К. Мезенцева і О. Гаврилюка [4]. Це пов'язано з тривалістю досліджуваного періоду, який охоплює останні шість декад (1959-2019) міського розвитку в Україні, що робить недоцільним використання «ковзної шкали середніх міст».

– Розмір урбоцентрів для дослідження в

1959-2002 (перепис 2001) рр., за показником середньорічного приросту населення, фіксувався за переписом населення 1989 року, при цьому до уваги брались лише міста; смт за переписом 1989 року вважаються такими, що повною мірою не демонструють міського способу життя і до аналізу не брались.

– Розмір урбоцентрів для дослідження у 2002(перепис 2001)-2013 рр., за коефіцієнтом сальдо міграції (враховуючи зовнішні та внутрішні міграційні потоки), фіксувався станом на перепис 2001 року. До уваги брались лише міські поселення, що мають статус «місто», а смт в масштабах країни вважаються такими, що у своїй більшості не мають реального міського способу життя, а тому ігноруються при тестуванні моделі.

Паттерни диференціальної урбанізації в Україні (1959-2002). Ключовим моментом тестування моделі диференціальної урбанізації є вибір індикатора (середньорічний приріст населення або коефіцієнт сальдо міграції) та методика його обрахунку, адже від цього залежить якість ідентифікації стадій диференціальної урбанізації. Спираючись на доступну статистичну інформацію переписів населення та відкрити базу даних чисельності населення міських поселень України [2;3] було розраховано середньорічний темп приросту населення для кожної категорії урбоцентрів (великі, середні, малі) за 1959-2002 рр., за формулою [41]:

$$r = \frac{100 \cdot \ln(P_2/P_1)}{(t_2 - t_1)}$$

де: P_1 – чисельність населення на початок досліджуваного періоду, осіб; P_2 – чисельність населення на кінець досліджуваного періоду, осіб; t_1 – початковий рік досліджуваного періоду, рік; t_2 – кінцевий рік досліджуваного періоду; $(t_2 - t_1)$ – часовий інтервал досліджуваного періоду, в роках; r – середньорічний темп приросту населення, %.

Результати розрахунку середньорічного темпу приросту населення у розрізі великих, середніх та малих урбоцентрів України за 1959-1970 рр., 1970-1979 рр., 1979-1989 рр., 1989-1992 рр., 1992-1998 рр. та 1998-2002 рр. дають важливі наукові результати в рамках моделі диференціальної урбанізації. Так, дивлячись на емпіричні криві трьох категорій урбоцентрів (рис. 3) та порівнюючи їх із відповідними ідеалізованими кривими моделі диференціальної урбанізації (рис. 2) видно, що в Україні паттерни диференціальної урбанізації у період 1959-2002 рр. можуть ідентифікуватись лише до 1992 року. Адже, після цього фіксується кризовий паттерн недиференціальної урбанізації в Україні, що пов'язаний із

політичною та соціально-економічною кризою після колапсу СРСР. Паттерн недиференціальної урбанізації характеризується тим, що урбоцентри всіх категорій мають від'ємне значення середньорічного приросту населення (рис. 3). Окрім політичної та соціально-економічної криз, які мають суттєвий вплив для мотивації мігрантів усіх категорій урбоцентрів, в даний період фіксується і демографічна криза, що значно спотворює результати обрахунку середньорічного темпу приросту чисельності населення, адже по суті показує не міграційну атрактивність великих, середніх та малих урбоцентрів, а тренди депопуляції населення. Проте, інформаційної бази даних щодо міграції в розрізі міст України у міжпереписний період 1989-2001 роки майже немає або вона є фрагментарною та недостатньою для репрезентативності в межах моделі диференціальної урбанізації.

Також, важливо наголосити, що розробники моделі диференційної урбанізації (*T. Kontuly & H. Geyer*) вказують на те, що необхідно дотримуватися обачності при застосуванні моделі до реальності, оскільки часова характеристика моделі диференціальної урбанізації описує ідеальну ситуацію, за якої в міських регіонах спостерігається рівномірний розподіл природних ресурсів, тому при тестуванні варто зважати на локальні умови історії розвитку і занепаду міст в розрізі досліджуваних груп урбоцентрів [35].

Таким чином, враховуючи вищезазначене, було ідентифіковано стадійні паттерни диференціальної урбанізації з урахуванням відповідних суспільно-історичних умов, в яких вони відбувалися. Аналіз показав, що за період 1959-2002 рр. Україна пройшла через такі стадії (табл. 1): початкову стадію крупноміської урбанізації (*У-I*), зрілу стадію крупноміської урбанізації (*У-II*), початкову стадію поляризаційної реверсії (*ПП-III*) та кризову стадію недиференціальної урбанізації.

Розглянемо більш детально суспільно-історичні умови міського розвитку в Україні протягом 1959-2002 рр., які допомогли більш точно ідентифікувати паттерни диференціальної урбанізації в Україні.

У 1959-1970 рр. найбільш привабливими для проживання людей були великі та середні урбоцентри, а менш атрактивними були малі урбоцентри, які мали додатне значення демографічного індексу (середньорічний темп приросту населення), що не відповідає ідеалізованій схемі еволюції кривих трьох категорій урбоцентрів за моделлю диференціальної урбанізації (рис. 2, рис. 3).

Однак, варто зауважити, що період 1959-1970 рр. характеризується форсованими процесами

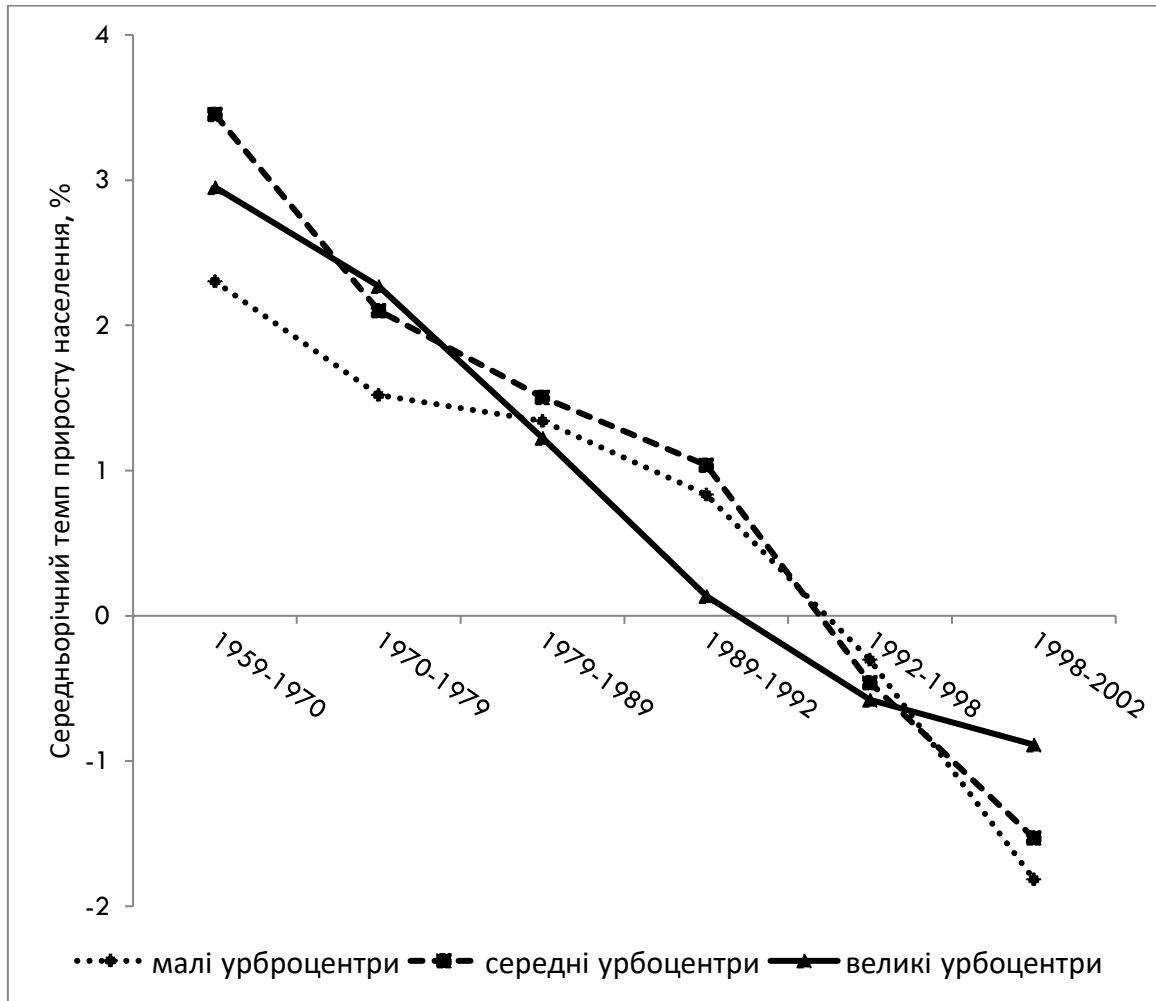

Рис. 3. Середньорічний темп приросту населення малих, середніх та великих урбоцентрів України за 1959-2002 рр. (обраховано та побудовано за [2;3]).

Fig. 3. The average annual population growth rate of small, medium and large urban centers of Ukraine during 1959-2002 (calculated and author's elaboration by [2;3])

Таблиця 1

Ідентифікація стадійних паттернів диференціальної урбанізації в Україні протягом 1959-2002 рр.

Стадії диференціальної урбанізації				
У-I	У-II	ПР-III	ПР-IV	Кризова стадія
1959-1970	1970-1979 1979-1989	1989-1992	–	1992 - ????

ми післявоєнної індустріалізації, що пояснює таке різке підняття трьох категорій урбоцентрів. Під час форсованої індустріалізації головними центрами соціалістичного будівництва ставали малі та середні центри, що розвивало їхню містоформуючу базу та спонукало населення переїздити до них. З 1959 р. починається інтенсивний розвиток урбанізаційних процесів: виникає багато нових міст (з 1946 до 1970 р. мережа міст збільшилася на 128 місто [8]). Різне зростання чисельності населення великих урбоцентрів у даний період призводить до започаткування радянської політики регулювання росту великих міст результати якої чітко прослідковуються у синх-

ронності трендів розвитку великих та середніх урбоцентрів упродовж 1959-1970 років (рис. 3). Особливо це видно, якщо подивитись на криву середньорічного темпу приросту населення у містах різної людності (рис. 4).

На рисунку 4 прослідковується те, що протягом всього досліджуваного періоду м. Київ у групі міст із населенням у понад 1 млн. осіб зростає значно швидше, ніж інші міста цієї групи, що пояснюється столичним статусом міста. В 1959-1970 рр. найпривабливішими для населення були міста людністю 50-100 тис. осіб, оскільки переважна більшість із них були тоді малими містами, проте із початком житлової реформи їх-

не зростання пришвидшилось.

Також, важливо зазначити, що у 1945 році в міських населених пунктах мешкало лише 34% населення України; в країні переважало сільське населення. Стрімка урбанізація розпочалась пізніше. Її спричинило зростання попиту промислових підприємств у містах УРСР на робочу силу та масштабна кампанія з будівництва житла, в основі якої лежала житлова реформа, ініційована М.С. Хрущовим наприкінці 1950-х років. Зрос-

тання міського населення по всьому СРСР було пов'язане, насамперед, із масовим переселенням сільського населення в міста. В Україні урбанізація та індустріалізація відбувалися пліч-о-пліч; у міру відновлення в СРСР інфраструктури та заводів, зруйнованих під час війни, та будівництва нових підприємств сюди з центральних районів Росії та інших регіонів СРСР почали прибувати робітники [12].

Тому, спираючись на вищезазначене можна

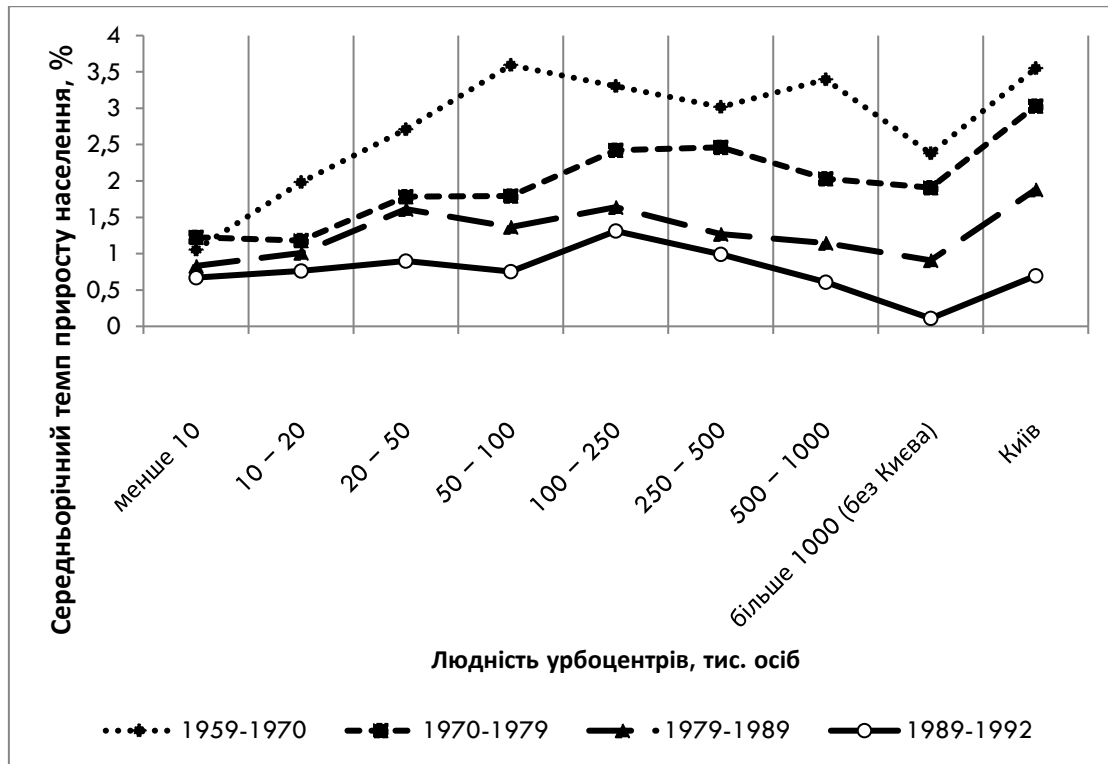

Рис. 4. Динаміка середньорічного темпу приросту населення в урбоцентрах різної людності, Україна, розміри фіксовані за переписом 1989 р. (обраховано та побудовано за [2;3]).

Fig. 4. Dynamics of the average annual population growth rate in urban centers of different sizes, Ukraine, the sizes are fixed according to the 1989 census (calculated and author's elaboration by [2;3])

стверджувати те, що в 1959-1970 рр. в Україні переважала початкова стадія великих урбоцентрів або стадія крупноміської урбанізації (У-1), проте вона була не чіткою через політичні рішення влади як УРСР, так і СРСР (рис. 2, рис. 3).

За 1970-1979 рр. чітко прослідковується тренд зростання ролі великих урбоцентрів для міграційних настроїв (або концентрації) населення (рис. 3). Загалом, протягом 1959-1979 рр. утворились головні агломерації Радянської України, виникла категорія міст – міста-мільйонери, а питома вага міських жителів у 1960-х роках перевищила 50%, повільно зростаючи до кінця 1990-х років [11]. З рисунка 4 видно, що великі та середні урбоцентри різної людності мають майже однакову атрактивність, а малі урбоцентри мають значно менші значення середньорічного темпу приросту населення. Тобто, великі та

малі урбоцентри ростуть за рахунок малих, що беззаперечно є маркером другої стадії урбанізації (У-2) в рамках моделі диференціальної урбанізації, адже саме зріла крупноміська стадія (У-2) має такі вектори розвитку.

Таким чином, урбанізація упродовж 1959-1979 рр. була дуже стрімкою. Підтвердженням є той факт, що у 1959 році в Радянській Україні було лише 25 міст із більш ніж 100 000 жителів, то в 1979 таких міст було вже майже вдвічі більше – 46 міст [37]. Водночас внутрішня міграція сильно стримувалась нормами системи «прописки» (так у радянські часи називали систему реєстрації населення), яка значно ускладнювала населенню колишнього СРСР переміщення в межах країни. Політику у сфері внутрішньої міграції в країні було пом'якшено лише в пост-радянські часи. У період із 1935 по 1974 рік іс-

нувала фактична заборона на переселення жителів села. Лише в 1974 році колгоспникам було надано можливість одержувати паспорти. До цього вони не мали документів державного зразка та не мали права покидати місце свого проживання під страхом притягнення до кримінальної відповідальності [12].

У 1979-1989 рр. система розселення населення України більш-менш стабілізувалась, в цей період спостерігається максимальне значення середньорічного темпу приросту населення серед середніх урбоцентрів (людністю 50-250 тис. осіб) (рис. 3), малі урбоцентри починають потроху нарощувати свою привабливість (рис. 4), а великі урбоцентри поступово втрачають свою атрактивність, проте Київ все ще є дуже привабливим для мігрантів завдяки своєму столичному статусу. Така характеристика перегукується із процесом поляризаційної реверсії (рис. 2), проте чітко ідентифікувати цей процес важко через дуже близьке розташування кривих одне біля одного (рис. 3). З огляду на це, період 1979-1989 рр. вважатимемо перехідним від зрілої крупноміської стадії (У-2) епохи урбанізації до початкової стадії середніх урбоцентрів (ПР-1), при цьому У-2 є домінуючою (особливо за рахунок Києва).

На досліджуваній період 1989-1992 рр. (рис. 3, рис. 4) припадає розпад СРСР та отримання Україною незалежності. В цей час середні урбоцентри досягають пікових значень своєї привабливості над всіма іншими групами урбоцентрів (рис. 3), навіть Київ має менші значення середньорічного темпу приросту населення, ніж група середніх урбоцентрів з людністю в 50-100 та 100-250 тис. осіб (рис. 4). Отже, такі тренди розвитку малих, середніх та великих урбоцентрів свідчать про те, що у 1989-1992 рр. Україна пройшла початкову стадію середніх урбоцентрів (ПР-1), тобто спостерігається процес поляризаційної реверсії або ж початок деконцентрації населення.

Починаючи з 1992 р. і до 2002 р. (або дата перепису 2001 р.) в Україні фіксується паттерн недиференціальної урбанізації, що обумовлено низкою кризових явищ в демографічному, політичному та соціально-економічному житті країни. Даний паттерн показує тренд депопуляції населення серед абсолютно всіх категорій урбоцентрів протягом усього періоду 1992-2002 рр. (рис. 3).

Паттерни диференціальної урбанізації в Україні (2002-2013). Для тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні за 2002-2013 рр. у ролі індикатора було обрано середньозважений коефіцієнт сальдо міграції. Методика його розрахунку передбачає те, що коефіцієнт сальдо міграції (сальдо міграції у розрахунку на 1000

осіб) по кожному досліджуваному місту сумують в три завчасно обрані категорії урбоцентрів (середні, великі, малі) та потім ділять на кількість міст в кожній категорії. Аналогічно робиться і для знаходження середньозваженого коефіцієнта сальдо міграції для груп урбоцентрів з різною людністю. Всього в даному дослідженні визначено 451 урбоцентр (в т.ч. міста з врахуванням змін їхніх адміністративних меж впродовж періоду 2002-2013 рр. (наприклад, Кривий Ріг рахувався разом з м. Інгuleць та смт Зелене, а смт Тепличне разом з м. Запоріжжя), але виключались ті міста, які отримали статус міста після 2002 р. (дата перепису населення 2001)). Віднесення того чи іншого міста до категорії малого, середнього чи великого урбоцентру відбувалось фіксуванням його чисельності за переписом 2001 року. Так, малими урбоцентрами вважаються міста з людністю 1) до 10 тис. осіб (80 міст), 2) 10-20 тис. осіб (158 міст), 3) 20-50 тис. осіб (112 міст), середніми урбоцентрами є міста з людністю в 4) 50-100 тис. осіб (56 міст), 5) 100-250 тис. осіб (20 міст), а вже великими урбоцентрами є міста з населенням у 6) 250-500 тис. осіб (16 міст), 7) 500-1000 тис. осіб (4 міста), 8) понад 1000 тис. осіб (5 міст).

Таким чином, всього у даному тестуванні моделі диференціальної урбанізації вивчається 350 малих урбоцентрів, 76 середніх урбоцентрів та 25 великих урбоцентрів. Розрахунок середньозважених коефіцієнтів сальдо міграції¹ для кожного з 451 урбоцентру України допомогло ідентифікувати стадії диференціальної урбанізації. Для цього було взято середнє значення «коефіцієнта сальдо міграції» за трирічні проміжки часу, щоб краще вловити тренд великих, середніх та малих урбоцентрів, які були розраховані спираючись на доступну статистичну інформацію перепису населення у відкритій базі даних чисельності населення міських поселень України [2] та демографічні дані Держкомстату України. При цьому, за 2002 р., сальдо міграції, яке необхідне для розрахунку «коефіцієнта сальдо міграції», розраховувалось за даними чисельності населення та природного приросту населення.

Після розрахунку середнього значення «коефіцієнта сальдо міграції» для трирічних періодів було побудовано графік міграційної привабливості трьох категорій урбоцентрів (великих, середніх та малих) за 2002-2013 рр. (рис. 5).

Перш ніж ідентифікувати паттерни диференціальної урбанізації необхідно усвідомити, що ж відбувалось з українськими містами з 1990-х до

¹ в подальшому будемо називати «коефіцієнтом сальдо міграції», де «...» – означають, що мається на увазі середньозважений коефіцієнт

початку 2010-х років. Незвичним для української міської місцевості в національному масштабі було те, що у 1992 р. вперше у повоєнний час фіксується депопуляція в міських поселеннях, хоча ці втрати частково компенсуються міграційним припливом в містах протягом 1992-1993 рр., проте починаючи з 1994 р. в Україні зареєстро-

вано вже й від'ємне сальдо міграції міського населення на тлі від'ємного природного приросту, тобто міграція вже не є компенсатором депопуляції в міській місцевості [9].

Починаючи із середини 1990-х років в міських поселеннях України спостерігається стрімкі темпи депопуляції, а з кінця 1990-х до початку

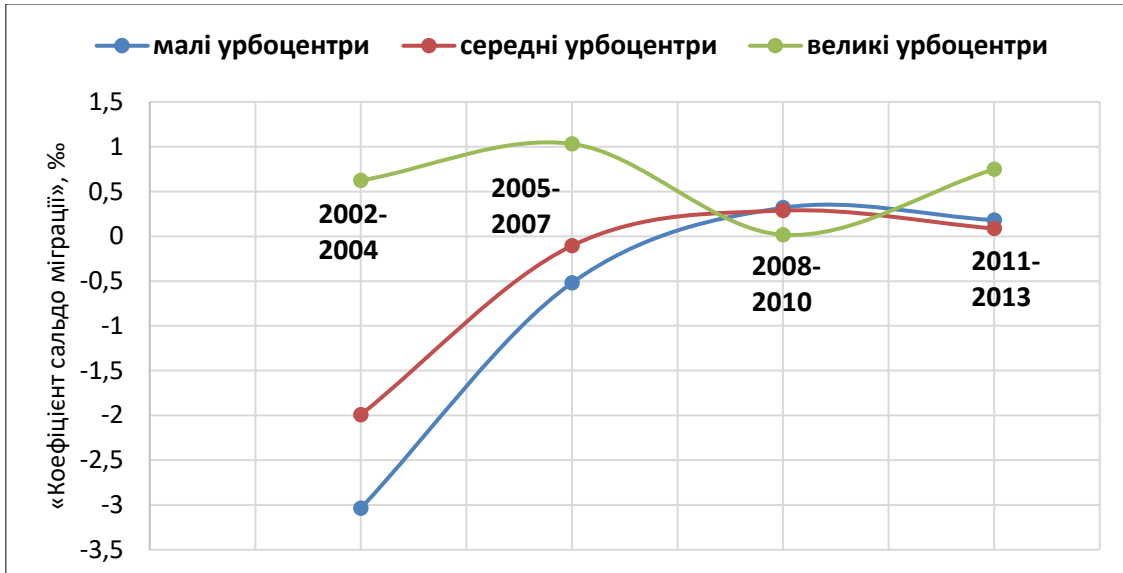

Рис. 5. Динаміка середнього значення «коефіцієнта сальдо міграції» за трирічні періоди у 2002-2013 рр. у розрізі малих, середніх та великих урбоцентрів України (обраховано та побудовано за [2 та даними Держкомстату України]).

Fig. 5. Dynamics of the average value of the "net migration rate" for the three-year periods in 2002-2013 in terms of small, medium and large urban centers of Ukraine (calculated and author's elaboration by [2 and data from the State Statistics Committee of Ukraine])

2000-х років фіксується апогей цього процесу. Загалом, протягом 1989-2011 рр. відбулось зростання рівня урбанізації України на 1,8%, але при цьому кількість міського населення зменшилась на 3,1 млн. осіб або на 9,1% [5]. Також за цей період кількість міст в Україні збільшилась з 435 до 459, проте за роки незалежності не було створено жодного нового міста, а відповідний статус отримали селища міського типу, які існували раніше. Тобто цей ріст є лише наслідком змін адміністративного статусу населених пунктів, підпорядкування і перерозподілу території міст [10].

Якщо протягом другої половини ХХ ст. у країні швидше росла чисельність населення в метрополіях [10], то у 1989-2011 рр. найвищі темпи приросту чисельності населення були харак-

терні для середніх та малих міст, які об'єднуються у три групи [5]:

- 1) "молоді" міста (засновані в 1970-80-х рр.), де розміщені АЕС або морський порт;
- 2) міста-супутники Києва;
- 3) міста Західної України з природним приростом населення.

Отже, враховуючи вищезазначене та рис. 5 і рис. 6, було ідентифіковано стадійні паттерни диференціальної урбанізації з урахуванням відповідних суспільно-історичних умов, в яких вони відбувалися. Аналіз показав, що за період 2002-2013 рр. Україна пройшла через такі стадії (табл. 2): зрілу стадію великих урбоцентрів (зріла урбанізація, *У-2*) та кризову стадію контр-урбанізації (*КУ*).

Таблиця 2

Ідентифікація стадійних паттернів диференціальної урбанізації в Україні протягом 2002-2013 рр.

Стадії диференціальної урбанізації				
<i>У-I</i>	<i>У-II</i>	<i>ПР-III</i>	<i>ПР-IV</i>	<i>Кризова КУ</i>
–	2002-2004 2005-2007 2011-2013	–	–	2008-2010

Коротко розглянемо суспільно-історичні умови, що чіткіше пояснять ідентифіковані патерни диференціальної урбанізації в Україні протягом 2002-2013 рр. Як видно з рис. 5, міграційна привабливість великих урбоцентрів у 2002-2004 рр. досягає максимального розриву з іншими урбоцентрами за весь досліджуваний період, що загалом пояснюється і наявністю Києва у цій категорії урбоцентрів (рис. 6). Від'ємну міграційну атрактивність мають середні та малі урбоцентри, що є донорами для зростання великих урбоцентрів. Середні урбоцентри є менш міграційно непривабливими, ніж малі. Така характеристика дозволяє з впевненістю говорити про

зрілу урбанізацію в Україні або ж про зрілу стадію великих міст (У-2).

Крім того, у 2002-2004 рр. спостерігається пікове значення процесу концентрації населення у великих містах (відносно інших категорій урбоцентрів) і спостерігається більш-менш позитивна залежність міграційної привабливості від розміру урбоцентрів (рис. 6). Адже, великі урбоцентри – міста із широким спектром послуг, більшою зарплатою, якіснішими умовами житлового фонду, кращим культурним розвитком. Це безумовно створює привабливий профіль великих урбоцентрів, до того ж великі урбоцентри надають «престижний статус мешканця великого

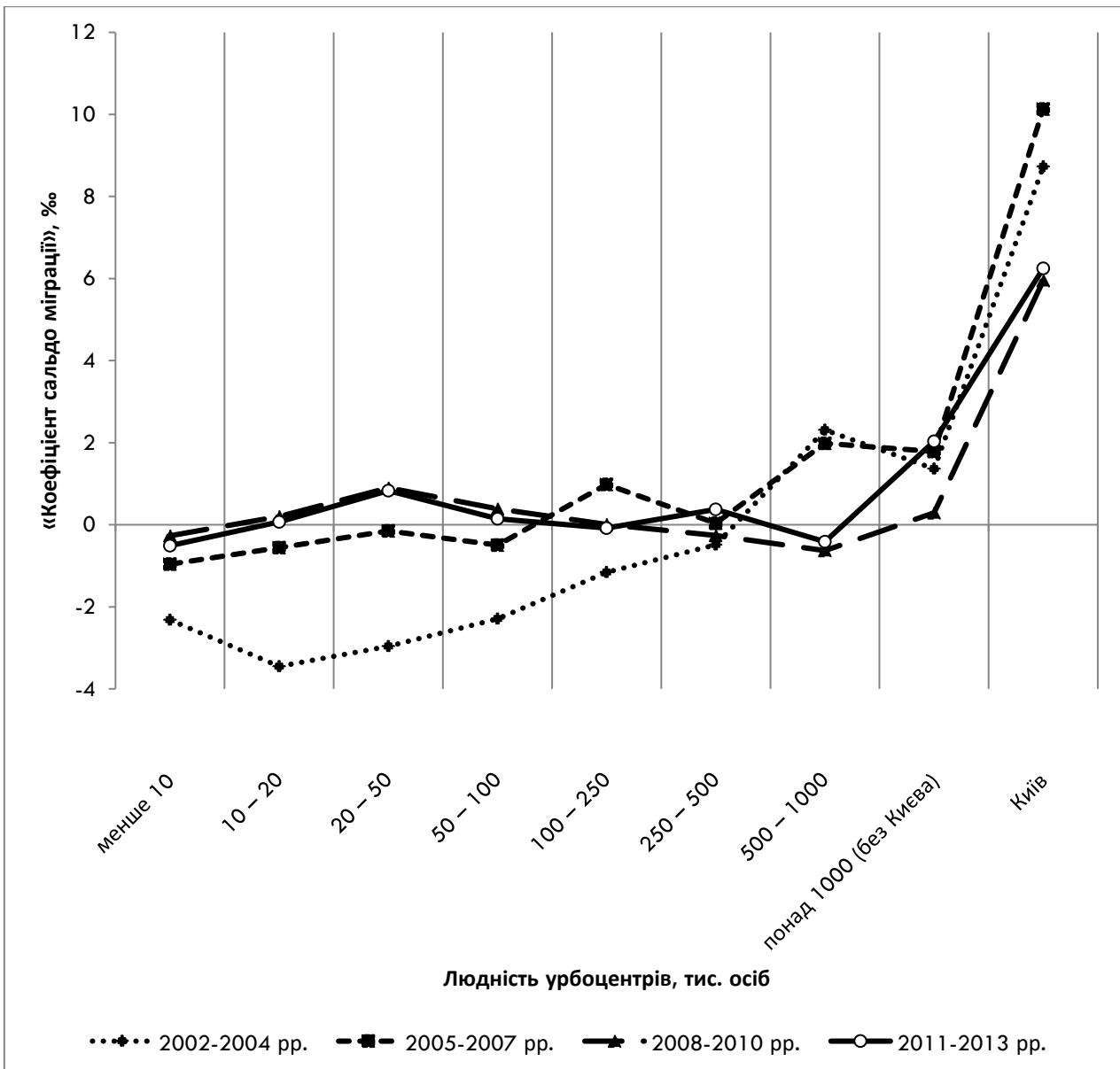

Рис. 6. Динаміка середнього значення «коефіцієнта сальдо міграції» за трирічні періоди у 2002-2013 рр. у розрізі груп урбоцентрів за людністю в Україні (обраховано та побудовано за [2 та даними Держкомстату України]).

Fig. 6. Dynamics of the average value of the "net migration rate" for the three-year periods in 2002-2013 in terms of groups of urban centers by population in Ukraine (calculated and author's elaboration by [2 and data from the State Statistics Committee of Ukraine])

міста», що теж є психологічною та соціальною мотивацією.

У 2004-2007 рр. відбувається поживлення атрактивності малих та середніх урбоцентрів, проте їхнє середнє значення «коефіцієнта сальдо міграції» за даний період все ще залишається від'ємним, а великі урбоцентри продовжують зростати (рис. 5), однак серед середніх урбоцентрів з людністю 100-250 тис. осіб спостерігається додатне значення вищезгаданого показника, а у всіх урбоцентрах з людністю менш як 100 тис. осіб реєструється відтік населення (рис. 6). Отже, для України в цей період порогом або межею міграційної привабливості є міста із населенням у 100-250 тис. осіб, оскільки починаючи з них і далі за ієрархією йдуть додатні середні значення «коефіцієнта сальдо міграції», а після них у міст з меншою кількістю населення фіксується від'ємне значення, тобто міста з населенням менш як 100 тис. осіб є донорами для зростання міст із населенням 100 і більше тис. осіб.

Зважаючи на вищезазначене, можна говорити про те, що великі урбоцентри зростають, середні починають нарощувати свою міграційну привабливість, а малі все ще «постачають» своє населення в урбоцентри, які йдуть вище за ієрархічним рівнем, що дозволяє ідентифікувати знову ж таки стадію великих урбоцентрів або крупноміську стадію урбанізації (У-2). Такий розподіл мігрантів за трьома категоріями центрів відображає закінчення переходу України від країни із суто транзитною економічною системою до країни із ринковою економікою та формуванням сервісного суспільства, на відміну від індустріального, що панував у радянський та ранній пост-радянський час. Це частково пояснює зростання привабливості міст із людністю 100-250 тис. осіб, адже саме вони стають новими центрами надання послуг і більшість з них є економічно диверсифікованими, особливо у третинному секторі – процеси терціарізації.

На період 2008-2010 рр. припадає Світова економічна криза, яка сильно зачепила нещодавно ревіталізовану економіку України. Все це спричинило кризову деконцентрацію населення та кризовий варіант стадії контр-урбанізації (рис. 5), коли малі урбоцентри стають більш привабливими, ніж середні та великі урбоцентри. Загалом, таку ситуацію складно пояснити, але варто зазначити, що навіть в момент економічної кризи міста з людністю понад 1 млн. осіб продовжували зростати та приймати мігрантів з інших урбоцентрів, оскільки їхня економічна структура є більш гнучкою, ніж жорсткі економічні структури міст з населенням 250-1000 тис. осіб та монофункціональних міст з населенням до 10 тис. осіб (рис. 6).

Можливо, саме малі урбоцентри з людністю від 10-50 тис. осіб і стали містами-реципієнтами для мігрантів із монопрофільних міст (людністю до 10 тис. осіб), оскільки мігранти шукали виходу з кризи у суміжних або супутніх економічних галузях таких міст, які теж у свої більшості є монопрофільними. А, мігранти із міст з людністю в 250-1000 тис. осіб, ймовірно, шукали вирішення економічної кризи у широкому спектрі галузей економіки міст-мільйонерів, оскільки в їхніх урбоцентрах теж наявна досить диверсифікована економічна структура, проте вона не є такою гнучкою, як у міст-мільйонерів, що створює загрозу втрати місця прикладання праці через банкрутство підприємств та організацій у містах із людністю 250-1000 тис. осіб. Отже, остаточно ідентифікуємо стадію кризової контр-урбанізації (КУ) із можливим переходом до стадії ре-урбанізації.

В останньому часовому проміжку досліджуваного періоду, 2011-2013 рр., спостерігається ре-урбанізація, але це більш інволюційна, ніж еволюційна стадія диференціальної урбанізації, тобто після Світової економічної кризи 2008-2010 років та стадії кризової контр-урбанізації знову фіксується стадія урбанізації, проте це не нова стадія нового циклу диференціальної урбанізації, яка йде після контр-урбанізації (рис. 2), а поновлення/перезапуск урбанізаційних процесів, що відбувались у 2002-2007 роках. Тому, дану траєкторію розвитку трьох категорій урбоцентрів (великі, середні та малі) у 2011-2013 рр. ідентифікуємо, як стадію зрілої урбанізації або стадію великих урбоцентрів (У-2), адже спостерігається значне зростання привабливості великих урбоцентрів, а малі та середні урбоцентри майже в однаковій мірі втрачають свою атрактивність.

У 2014 році, новим викликом для розвитку міст України стала окупація Криму та частини території Донецької і Луганської областей. Російсько-український конфлікт торкнувся понад 20 % населення України [33]. Нині на окупованій території знаходиться 64 українських міста (46 в Донбасі та 18 в Криму), в яких проживало понад 4,5 млн. осіб. В Донбасі окуповано 51 % міст, де проживало 64 % населення міст регіону. Як наслідок окупації та військових дій населення тимчасово невідконтрольних східноукраїнських міст скоротилося в середньому на третину [13]. Таким чином, починаючи з 2014 року фіксується кризова стадія недиференціальної урбанізації, що супроводжується тимчасовою втратою територіальної цілісності України, військовим конфліктом на території Донецької та Луганської областей, великою кількістю ВПО, а також політичною, соціально-економічною та демографічною кризами, тому, в недалекому майбутньому урбо-

систему України знову очікує рестарт урбанізація, але все ще того ж першого циклу розвитку диференціальної урбанізації (рис. 2). Однак, *кризова стадія недиференціальної урбанізації* не означає, що починаючи з 2014 року міський розвиток в Україні та її урборегіонах зупинився. Навпаки, протягом останньої декади в Україні спостерігається *феномен гетеровекторності або різноспрямованості міського розвитку*. Адже, на розвиток міських систем різних ієрархічних рівнів одночасно, співіснуючи та взаємонакладаючись, впливають як процеси децентралізації (наприклад, субурбанізація, періурбанізація, фрагментована контр-урбанізація/дезурбанізація [29; 30;32;39]), так і процеси рецентралізації та поліцентралізації (наприклад, джентрифікація/ реновація та зародження певних елементів пост-субурбанізації і як наслідок реурбанізація [1;38]), проте інтенсивність прояву цих процесів різниця між урборегіонами України. Таким чином, кризова стадія недиференціальної урбанізації в Україні вказує не на припинення міського розвитку в країні, а на неможливість адекватної ідентифікації будь-якої стадії моделі диференціальної урбанізації на національному масштабному рівні через пертурбаційні військово-політичні та соціально-економічні процеси, які почалися з 2014 року.

Висновки. Міський розвиток в Україні протягом 1959-2019 рр., у рамках моделі диференціальної урбанізації, мав декілька рестартів, що було зумовлено кризовими процесами деконцентрації населення та кризовими паттернами не-

диференціальної урбанізації (табл. 3). Перший ґрунтовний старт, що фіксується після Другої світової війни, великого або першого циклу диференціальної урбанізації фіксується з 1959 року, оскільки у 1959-1970 рр. ідентифіковано початкову стадію урбанізації (початкову стадію великих урбоцентрів). У 1970-1979 роках вона перейшла у зрілу стадію урбанізації (зрілу стадію великих урбоцентрів), яка тривала аж до 1989 року. Після 1989 року і до 1992 року в Україні спостерігається початкова стадія поляризаційної реверсії, а після 1992 року і невідомо до якого року тривала кризова стадія недиференціальної урбанізації, коли всі категорії урбоцентрів почали стрімко втрачати своє населення. На жаль зафіксувати міграційні тренди 1992-2002 рр. не вдалось через відсутність якісної статистичної бази. Починаючи з 2002-2004 років відбувається рестарт зрілої стадії урбанізації, що панує впритул до 2005-2007 років. У часи Світової економічної кризи (2008-2010 рр.) фіксується кризова стадія контр-урбанізації, яка вказує на певну кризову деконцентрацію населення урбоцентрів. Новий рестарт української урбанізації в рамках моделі диференціальної урбанізації відбувся у 2011-2013 рр., коли ідентифікується зріла стадія великих урбоцентрів, проте вже з 2014 року в Україні фіксується кризовий паттерн недиференціальної урбанізації через загострення кризових процесів у суспільному житті країни та анексією АР Крим і початком російсько-української війни на Донбасі.

Загалом, протягом досліджуваного періоду

Таблиця 3

Паттерни диференціальної та недиференціальної урбанізації в Україні протягом 1959-2019 рр.

Стадії диференціальної урбанізації				Кризова недиференціальна урбанізація
<i>У-I</i>	<i>У-II</i>	<i>ПР-III</i>	<i>Кризова КУ</i>	
1959-1970	1970-1979 1979-1989	1989-1992	2008-2010	1992-2002(?)
	2002-2004 2005-2007			
	2011-2013			
				2014-????

серед українських мігрантів група «виробничих/ *productionism*» мотиваційних факторів переважає над групою «екологічних/*environmentalism*» мотиваційних факторів, що пояснюється типом економічного розвитку України – індустріально розвинута країна, в якій відносно нещодавно здійснився перехід від індустріального до сервісного суспільства (процеси терціаризації), яке

ще формується. Гіпотетично очікується, що при переході від сервісної до пост-індустріальної стадії розвитку економіки в Україні переважатиме група «екологічних» мотивів для міграції.

Порівнюючи результати тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні із кейсами інших країн було виявлено, що паттерни кризової контр-урбанізації та недиференціальної ур-

банізації були демарковані і в інших країнах. Наприклад, у Західній Німеччині протягом 1939-1950 рр. спостерігалась кризова контр-урбанізація, що була пов'язана із хаотичною деконцентрацією населення країни через активні військові дії (в т.ч. бомбардування великих міст) під час Другої світової війни [36]. Схожа природа кризової контр-урбанізації була зафіксована і в Росії протягом 1914-1926 рр., що було пов'язано із Першою світовою війною, жовтневою революцією та громадянською війною [40]. А, наприклад, у колишній Естонській РСР у 1990-2000 рр. також, як і в Україні у 1992-2002 рр., фіксується паттерн недиференціальної урбанізації, що пов'язаний із пост-радянським перехідним періодом [43].

Підбиваючи підсумки тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні та інших країнах, можна стверджувати те, що в подальших дослідженнях для «чистої» ідентифікації стадій диференціальної урбанізації необхідне виконання наступних умов:

- політична та економічна стабільність;
- більш-менш рівномірний розподіл ресурсів між кожним регіоном країни (як результат збалансованої регіональної політики та ефективної політики регіонів);

- цілісний адміністративно-територіальний устрій країни;
- єдиний офіційний ценз міст;
- доступні дані по міграції у розрізі міських поселень, сільської місцевості, міських агломерацій;
- сприятлива демографічна ситуація (якщо використовується показник середньорічного темпу приросту населення).

Виконання наведених вище умов є дуже важливим для того, щоб ефективно використовувати результати тестування моделі диференціальної урбанізації для потреб регіональної політики. Адже, лише при стабільних економічній і політичній системах, адміністративно-територіальній цілісності території, відкритому доступі до демографічних даних, модель диференціальної урбанізації може використовуватись для певного прогнозування та подальшого програмування розвитку як на національному рівні, так і на рівні поліцентричних урбанізованих регіонів. Перспективним напрямком подальших досліджень диференціальної урбанізації в Україні є тестування моделі диференціальної урбанізації на субнаціональному масштабному рівні (наприклад, на рівні великих метрополітенських регіонів).

Список використаної літератури

1. Бондар В.В. Особливості екістико-демографічного розвитку селищної поселенської мережі передмістя Києва / В.В. Бондар // Український географічний журнал. – 2017. – № 4. – С. 48-53. <https://doi.org/10.15407/ugz2017.04.048>
2. Відкрита база даних чисельності населення міських поселень України «Cities&towns of Ukraine» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-cities.htm>
3. Дані Всесоюзних переписів населення України: відкриті бази даних Демоскоп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demoscope.ru/weekly/>
4. Мезенцев К. Тестування моделі диференціальної урбанізації в країні / К. Мезенцев, О. Гаврилук // Економічна та соціальна географія. – 2015. – Вип. 73. – С. 15-26. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.15-26>
5. Мезенцев К.В. Регіональний розвиток в Україні: сіспільно-просторова нерівність та поляризація / К.В. Мезенцев, Г.П. Підрушній, Н.І. Мезенцева. – К.: Принт Сервіс, 2014. – 132 с.
6. Нефедова Т.Г. Теория "дифференциальной урбанизации" и иерархия городов в России на рубеже XXI века [Електронний ресурс] / Т.Г. Нефедова, А.И. Трейвиш // Демоскоп Weekly. – 2005. – Вип. 217-218: 10-23 октябрю. – Режим доступу: http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0217/analit01.php#_FNR_1%22
7. Олійник Я.Б. Вступ до соціальної географії: Навч. посіб. / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. – 204 с.
8. Пітюренко Ю.І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР / Ю.І. Пітюренко. – Київ: Наукова думка, 1972. – 188 с.
9. Прибиткова І.М. Еволюція міських систем у часі й просторі: український варіант розвитку / І.М. Прибиткова // Містобудування та територіальне планування. – 2011. – Вип. 41. – С. 351-368.
10. Руденко Л.Г. Украина: изменения городского пространства / Л.Г. Руденко, И.Г. Савчук // Український географічний журнал. – 2013. – № 2(82). – С. 48-56. <https://doi.org/10.15407/ugz2013.02.048>
11. Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти / І.М. Салій. – Київ: Наукова думка, 2005. – 303 с.
12. Урбанізаційні процеси в Україні 1989-2013 [Електронний ресурс] // Звіт Світового банку, 2015 р. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/urban%D1%96zac%D1%96in%D1%96-procesy-v-ukrayin%D1%96-zv%D1%96t-sv%D1%96tovogo-banku>
13. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: монографія / За ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. – К.: Видавництво «Фенікс», 2017. – 438 с.
14. Berry V.J.L. The counterurbanization process: urban America since 1970 / V.J.L. Berry // Urbanization and Counterurbanization [Ed. by Berry V.J.L.]. – Beverly Hills, CA: Sage, 1976. – P. 17-30.

15. Bonifazi C. Testing the differential urbanisation model for Italy / C. Bonifazi, F. Heins // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2003. – Vol. 94(1). – P. 23-37. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00234>
16. Самуэляно Е.Р. (2006). Reestructuración urbano-regional y emigración de la Zona Metropolitana de la Ciudad de México [Электронный ресурс] / Е.Р. Самуэляно // *Investigaciones Geográficas*. – 2006. – Núm. 60. – P. 127-144. – Режим доступа: <https://www.redalyc.org/pdf/569/56906011.pdf>
17. Champion T. Counterurbanisation: The Conceptual and Methodological Challenge / T. Champion // *Counterurbanisation: The Changing Pace and Nature of Population Deconcentration* [Ed. by T. Champion]. – London, UK: Edward Arnold, 1989. – P. 19-33.
18. Champion T. Testing the differential urbanisation model in Great Britain, 1901–91 / T. Champion // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2003. – Vol. 94(1). – P. 11-22. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00233>
19. Champion T. Urbanization, suburbanization, counterurbanization and reurbanization / T. Champion // *Handbook of urban studies* [Ed. by R. Paddison]. – London: SAGE Publications Ltd, 2001. – P. 143-161. <https://doi.org/10.4135/9781848608375.n9>
20. Elliott J.R. Cycles within the System: Metropolitanisation and Internal Migration in the US, 1965-90 / J.R. Elliott // *Urban Studies*. – 1997. – Vol. 34(1). – P. 21-41. <https://doi.org/10.1080/0042098976258>
21. Fielding A. Migration and Urbanization in Western Europe Since 1950 / A. Fielding // *The Geographical Journal*. – 1989. – Vol. 155(1). – P. 60-69. <https://doi.org/10.2307/635381>
22. Fielding A.J. Counterurbanisation in Western Europe / A.J. Fielding // *Progress in Planning*. – 1982. – Vol. 17(1). – P. 1-52. [https://doi.org/10.1016/0305-9006\(82\)90006-X](https://doi.org/10.1016/0305-9006(82)90006-X)
23. Gedik A. Differential urbanisation in Turkey, 1955–1997 / A. Gedik // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2003. – Vol. 94(1). – P. 100-111. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00240>
24. Geyer H. A Theoretical Foundation for the Concept of Differential Urbanization / H. Geyer, T. Kontuly // *Differential Urbanization: Integrating Spatial Models* [Ed. by H. Geyer, T. Kontuly]. – London, UK: Edward Arnold. – 1996. – P. 290-308.
25. Geyer H. An Exploration in Migration Theory / H. Geyer // *International Handbook of Urban Systems* [Ed. by H. Geyer]. – Cheltenham, UK: Edward Elgar. – 2002. – P. 39-66.
26. Geyer H. Expanding the Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanization / H. Geyer // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 1996. – Vol. 87(1). – P. 44-59. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.1998.tb01536.x>
27. Geyer H.S. A theoretical foundation for the concept of differential urbanization / H.S. Geyer, T.M. Kontuly // *Regional policy and regional integration: Vol. 6 of modern classics in regional science* [Ed. by N. Hansen, K.J. Button, P. Nijkamp]. – Cheltenham: Edward Elgar. – 1993. – P. 219-228.
28. Geyer H.S. Implications of differential urbanisation on deconcentration in the Pretoria-Witwatersrand-Vaal Triangle metropolitan area, South Africa / H.S. Geyer // *Geoforum*. – 1990. – Vol. 21(4). – P. 385–396. [https://doi.org/10.1016/0016-7185\(90\)90019-3](https://doi.org/10.1016/0016-7185(90)90019-3)
29. Gnatiuk O. From the agricultural station to a luxury village? Changing and ambiguous everyday practices in the suburb of Vinnytsia (Ukraine) / O. Gnatiuk, K. Mezentsev, N. Provotar // *Moravian Geographical Reports*. – 2021. – Vol. 29(3). – P. 202-216. <https://doi.org/10.2478/mgr-2021-0015>
30. Gnatiuk O. Demographic dimension of suburbanization in Ukraine in the light of urban development theories / O. Gnatiuk // *AUC Geographica*. – 2017. – Vol. 52(2). – P. 151-163. <https://doi.org/10.14712/23361980.2017.12>
31. Hall P. Spatial Structure of Metropolitan England / P. Hall // *Spatial Policy Problems of the British Economy* [Ed. by M. Chisholm, G. Manners]. – Cambridge, UK: Cambridge University Press. – 1971. – P. 96-126.
32. Havryliuk O. Suburbanization, but centralization? Migration patterns in the post-Soviet functional urban region – evidence from Kyiv / O. Havryliuk, O. Gnatiuk, K. Mezentsev // *Folia Geographica*. – 2021. – Vol. 63(1). – P. 64-84. Available at: <http://www.foliageographica.sk/unipo/journals/2021-63-1/587>
33. Karácsonyi D. From Global Economic Crisis to Armed Crisis: Changing Regional Inequalities in Ukraine / D. Karácsonyi, K. Mezentsev, G. Pidgrusnyi, Z. Dövényi // *Regional Statistics*. – 2014. – Vol. 4(2). – P. 18-39. <https://doi.org/10.15196/RS04202>
34. Kontuly T. Introduction to Special Issue: Testing the Differential Urbanisation Model in Developed and Less Developed Countries / T. Kontuly, H.S. Geyer // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2003. – Vol. 94(1). – P. 3-10. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00232>
35. Kontuly T. Lessons Learned from Testing the Differential Urbanisation Model / T. Kontuly, H.S. Geyer // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2003. – Vol. 94(1). – P. 124-128. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00242>
36. Kontuly T. Testing the temporal characterization of the differential urbanization model in western Germany over the period 1939-2010 / T. Kontuly, B. Dearden // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2003. – Vol. 94(1). – P. 64-74. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00237>
37. Magocsi P.R. A History of Ukraine: The Land and Its Peoples / P.R. Magocsi, [2nd Edition]. – Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 2010. – 896 p.
38. Mezentsev K. An island of civilization in a sea of delay? Indifference and fragmentation along the rugged shorelines of Kiev's newbuild archipelago / K. Mezentsev, M. Gentile, N. Mezentseva, I. Stebletska // *Journal of Urban Affairs*. – 2019. – Vol. 41(5). – P. 654-678. <https://doi.org/10.1080/07352166.2018.1503544>

39. Mezentsev K. *New Social and Economic Processes in Kyiv's Hinterland* / K. Mezentsev, I. Brade, N. Mezentseva // *Часопис соціально- економічної географії*. – 2012. – Вип. 12(1). – С. 156-160.
40. Nefedova T. *Differential urbanization in Russia* / T. Nefedova, A. Treivish // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2003. – Vol. 94(1). – P. 75–88. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00238>
41. *Population growth rate: methodology. Demographics: Population Change: Core indicator* [Електронний ресурс] // *United Nations*. – Режим доступу: http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/demographics/population_growth_rate.pdf
42. Richardson H.W. *Polarization Reversal in Developing Countries* / H.W. Richardson // *Papers in Regional Science*. – 1980. – Vol. 45(1). – P. 67-85. <https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1980.tb01101.x>
43. Tammaru T. *Urban and rural population change in Estonia: patterns of differentiated and undifferentiated urbanization* / T. Tammaru // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2003. – Vol. 94(1). – P. 112-123. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00241>
44. Tammaru T. *Urbanization, Suburbanization, and Counterurbanization in Estonia* / T. Tammaru, H. Kulu, I. Kask // *Eurasian Geography and Economics*. – 2004. – Vol. 45(3). – P. 212-229. <http://dx.doi.org/10.2747/1538-7216.45.3.212>
45. Tisdale H. *The Process of Urbanization* / H. Tisdale // *Social Forces*. – 1942. – Vol. 20(3). – P. 311-316. <https://doi.org/10.1093/sf/20.3.311>
46. Van den Berg L. (1982). *Urban Europe: A Study of Growth and Decline* / L. Van den Berg, R. Drewett, L.H. Klaasen, A. Rossi, C.H.T. Vijverberg. Oxford: Pergamon Press. 162 p. <https://doi.org/10.1016/C2013-0-03056-3>
47. Van den Berg L. *The Urban Life Cycle and the Role of a Market-Oriented Revitalization Policy in Western Europe* / L. Van den Berg // *Urban Change in the United States and Western Europe. Comparative analysis* [Ed. by A. Summers, P. Cheshire, L. Senn]. – Washington, DC: The Urban Institute Press. – 1999. – P. 539-558.

Дифференциальная и недифференциальная урбанизация в Украине в советскую и пост-советскую эру

Алексей Константинович Гаврилюк,

аспирант кафедры экономической и социальной географии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 64, г. Киев, 01601, Украина;
главный экономист сектора миграционных исследований Института демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины, бульв. Тараса Шевченко, 60, г. Киев, 01032, Украина

В статье изложены результаты тестирования модели дифференциальной урбанизации (*the differential urbanization model*) в Украине на основе демографических данных социалистического и пост-социалистического времени. Описаны эмпирически установленные паттерны дифференциальной и недифференциальной урбанизации и раскрыто общественно-географические условия их формирования. Установлено, что в Украине в течение шести деkad (1959-2019 гг.) урбанизация имела несколько рестартов в рамках модели дифференциальной урбанизации, которые были обусловлены кризисными процессами на территории страны (например, мировой экономический кризис), а также фиксируются кризисные паттерны недифференциальной урбанизации, связанные с резким обострением кризисных явлений и процессов (военный конфликт, изменение экономической системы). Сравнение полученных эмпирических результатов с результатами предыдущих исследований подтвердило ряд гипотез. С одной стороны, гипотезу о недифференциальной урбанизации в Украине в кризисные периоды, которая, как и в бывшей Эстонской ССР, была связана с коллапсом Советского Союза и переходом от командно-административной к рыночной экономике в 1990-х годах. С другой стороны, с помощью миграционных показателей было подтверждено ранее выдвинутую гипотезу о том, что в 2008-2010 гг. в Украине наблюдалась кризисная контр-урбанизация в рамках модели дифференциальной урбанизации. Такая «кризисная эволюция» дифференциальной урбанизации в Украине является результатом пертурбационных социально-экономических процессов. Международные сравнения траекторий дифференциальной урбанизации указали на то, что кроме Украины стадию кризисной контр-урбанизации имели и бывшая Западная Германия, и Россия, которые прошли ее еще в первой половине XX века. После начала военной агрессии со стороны России на территории Украины фиксируется кризисный паттерн недифференциальной урбанизации.

Ключевые слова: урбанизация, советское и постсоветское городское развитие, модель дифференциальной урбанизации, паттерны дифференциальной и недифференциальной урбанизации, Украина.

Differential and non-differential urbanization in Ukraine during the soviet and post-soviet era

Oleksii Havryliuk,

PhD student, Department of Economic and Social Geography,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64 Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine;
Chief Economist, Department for Migration Studies, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine, 60 Taras Shevchenko Boulevard, Kyiv, 01032, Ukraine

ABSTRACT

Formulation of the problem. To date, there are several concepts for the phased development of urban systems of various scales. But most of these urban development models are created in Western scientific schools of human geography. These models help to identify the stages of urban development in the socio-economic and political conditions of these countries. However, these models often cannot clearly identify the stages of urban development in post-socialist and post-Soviet countries, and especially in their previous socialist or Soviet periods. Since the 1990s, Ukraine has been in a demographic crisis, which significantly distorts the perception of researchers about the processes of urbanization in its territory. Therefore, it is important to study the trends of urbanization in Ukraine through the prism of the concepts of stage-cyclical urban development. The comparison of the results with international trends and cases is also of high relevance. Based on these motives, this article tests the differential urbanization model as one of the key models of stage-evolutionary development of urban systems of higher hierarchical levels.

The purpose of the article: (1) to investigate the peculiarities of the development of urbanization processes in Ukraine during 1959-2019; (2) to rethink the conceptual basis of the differential urbanization model and methodological approaches to its testing in Ukraine; (3) to identify Soviet and post-Soviet patterns of urban development in Ukraine based on the results of identification of stages of the differential urbanization model; (4) to compare the results of testing the differential urbanization model in Ukraine with the cases from other countries.

Methodology. Based on the theory of the differential urbanization model and the experience of testing this model in other countries, certain methodological approaches were elaborated to test this concept at the national scale in Ukraine, namely (a) fixed sizes of urban centres, (b) two types of demographic indicators (rate of population growth and net migration rate) are used to identify the stages of differential urbanization, (c) calculations are based on official census data in Ukraine and inter-census estimates of migration and population.

Results. Empirical results indicate that urban development in Ukraine during 1959-2019, within the differential urbanization model, had several restarts, due to crisis processes of deconcentration of the population and crisis patterns of non-differential urbanization. The great or the first cycle of differential urbanization has been recorded since 1959, after the Second World War, as in 1959-1970 the initial stage of urbanization was identified. In 1970-1979, urban development entered the advanced stage of urbanization, which lasted until 1989. In 1989-1992, the initial stage of polarization reversal was observed in Ukraine. The crisis stage of non-differential urbanization started after 1992, when all categories of urban centres began to rapidly lose their population (for example, the same situation was observed in Estonia in the 1990s). Unfortunately, it was not possible to record migration trends in 1992-2002 due to the lack of a quality statistical base, and for this reason the end of the crisis stage cannot be clearly identified. Starting from 2002-2004, there was a restart of the advanced stage of urbanization, which prevailed until 2005-2007. During the World Economic Crisis (2008-2010), a crisis stage of counter-urbanization was recorded, which indicates a certain crisis deconcentration of the population of urban centres (for example, the same situation was recorded in the former West Germany and Russia during the socio-political and military crises of the first half XX century). A new restart of Ukrainian urbanization within the framework of the differential urbanization model took place in 2011-2013, when the advanced stage of large urban centres was identified. However, since 2014 in Ukraine the crisis pattern of non-differential urbanization has been fixed due to the aggravation of crisis processes in the socio-economical life of the country and the annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the beginning of the Russian-Ukrainian war in Donbas.

Scientific novelty and practical significance. Based on the results of previous research, a hybrid methodological approach to testing the differential urbanization model at the national scale was created, which was tested in Ukraine. The results of testing the differential urbanization model using the hybrid methodological approach indicate the temporary extramodality and diversity of urban development in Ukraine. In general, with stable economic and political systems, administrative-territorial integrity, and open access to demographic data, the differential urbanization model can be used for certain forecasting and further programming of urban development both at the national level and at the level of polycentric urban regions.

Keywords: *urbanization, Soviet and post-Soviet urban development, differential urbanization model, patterns of differential and non-differential urbanization, Ukraine.*

References

1. Bondar, V.V. (2017). Features of ecistic-demographic development of the settlement network of Kyiv suburbs. *Ukrainian Geographical Journal*, 4(100), 48-53. <https://doi.org/10.15407/ugz2017.04.048>
2. Open database of the urban settlements population in Ukraine: "Cities & towns of Ukraine". Available at: <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-cities.htm>

3. Data of the All-Union Population Census in Ukraine; open databases Demoscope. Available at: <http://www.demoscope.ru/weekly/>
4. Mezentsev, K., & Havryliuk, O. (2015). Testing of the differential urbanization model in Ukraine. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 73, 15-26. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.15-26>
5. Mezentsev, K., Pidgrushnyi, G., & Mezentseva, N. (2014). Regional development in Ukraine: Socio-spatial inequality and polarization. Kyiv: Print Service, 132.
6. Nefedova, T. G., & Treivish, A. I. (2005, October 10-23) The theory of "differential urbanization" and the hierarchy of cities in Russia at the turn of the XXI century. *Demoscope Weekly*, No. 217-218. Available at: http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0217/analit01.php#_FNR_1%22
7. Oliynyk, Ya.B., & Stepanenko, A.V. (2000). Introduction to Social Geography: A Study Guide. Kyiv: Society "Knowledge", KOO, 204 p. (Higher education of the XXI century).
8. Pityurenko, Yu.I. (1972). Urban development and urban settlement system in Ukrainian SSR. Kyiv: Naukova dumka, 188.
9. Prybytkova, I.M. (2011). Evolution of urban systems in time and space dimension: Ukrainian way of development. *Urban planning and spatial planning*, 41, 351-368.
10. Rudenko, L.G., & Savchuk, I.G. (2013). Ukraine: cities space changes. *Ukrainian Geographical Journal*, 2(82), 48-56. <https://doi.org/10.15407/ugz2013.02.048>
11. Saliy, I.M. (2005). Urbanization in Ukraine: social and managerial aspects. Kyiv: Naukova dumka, 303 p.
12. World Bank Report (2015): Urbanization processes in Ukraine 1989-2013. Available at: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/urban%D1%96zacz%D1%96jn%D1%96-procesy-v-ukravyn%D1%96-zv%D1%96t-sv%D1%96tovogo-banku>
13. Mezentsev, K., Oliynyk, Ya., & Mezentseva, N. (eds) (2017). Urban Ukraine: in the epicenter of spatial changes. Kyiv: Phoenix Publishing, 438.
14. Berry, B.J.L. (1976). The counterurbanization process: urban America since 1970. In B.J.L. Berry (ed), *Urbanization and Counterurbanization*. Beverly Hills, CA: Sage, 17-30.
15. Bonifazi, C., & Heins, F. (2003). Testing the differential urbanisation model for Italy. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(1), 23-37. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00234>
16. Campuzano, E.P. (2006). Reestructuración urbano-regional y emigración de la Zona Metropolitana de la Ciudad de México [Urban and regional restructuring of the metropolitan area of the City of Mexico]. *Investigaciones Geográficas*, 127-144. Available at: <https://www.redalyc.org/pdf/569/56906011.pdf>
17. Champion, T. (1989). Counterurbanisation: The Conceptual and Methodological Challenge. In T. Champion (ed), *Counterurbanisation: The Changing Pace and Nature of Population Deconcentration*. London, UK: Edward Arnold, 19-33.
18. Champion, T. (2003). Testing the differential urbanisation model in Great Britain, 1901–91. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(1), 11-22. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00233>
19. Champion, T. (2001). Urbanization, suburbanization, counterurbanization and reurbanization. In R. Paddison (ed), *Handbook of urban studies*. London: SAGE Publications Ltd, 143-161. <https://doi.org/10.4135/9781848608375.n9>
20. Elliott, J.R. (1997). Cycles within the System: Metropolitanisation and Internal Migration in the US, 1965-90. *Urban Studies*, 34(1), 21-41. <https://doi.org/10.1080/0042098976258>
21. Fielding, A. (1989). Migration and Urbanization in Western Europe Since 1950. *The Geographical Journal*, 155(1), 60-69. <https://doi.org/10.2307/635381>
22. Fielding, A.J. (1982). Counterurbanisation in Western Europe. *Progress in Planning*, 17(1), 1-52. [https://doi.org/10.1016/0305-9006\(82\)90006-X](https://doi.org/10.1016/0305-9006(82)90006-X)
23. Gedik, A. (2003). Differential urbanisation in Turkey, 1955–1997. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(1), 100-111. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00240>
24. Geyer, H., & Kontuly, T. (1996). A Theoretical Foundation for the Concept of Differential Urbanization. In H. Geyer, T. Kontuly (eds), *Differential Urbanization: Integrating Spatial Models*. London, UK: Edward Arnold, 290-308.
25. Geyer, H. (2002). An Exploration in Migration Theory. In H. Geyer (ed), *International Handbook of Urban Systems*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 39-66.
26. Geyer, H. (1996). Expanding the Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanization. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 87(1), 44-59. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.1998.tb01536.x>
27. Geyer, H.S., & Kontuly, T.M. (1993). A theoretical foundation for the concept of differential urbanization. In N. Hansen, K.J. Button, & P. Nijkamp (eds), *Regional policy and regional integration: Vol. 6 of modern classics in regional science*. Cheltenham: Edward Elgar, 219-228.
28. Geyer, H.S. (1990). Implications of differential urbanisation on deconcentration in the Pretoria-Witwatersrand-Vaal Triangle metropolitan area, South Africa. *Geoforum*, 21(4), 385–396. [https://doi.org/10.1016/0016-7185\(90\)90019-3](https://doi.org/10.1016/0016-7185(90)90019-3)
29. Gnatiuk, O., Mezentsev, K., & Provotar, N. (2021). From the agricultural station to a luxury village? Changing and ambiguous everyday practices in the suburb of Vinnytsia (Ukraine). *Moravian Geographical Reports*, 29(3), 202-216. <https://doi.org/10.2478/mgr-2021-0015>
30. Gnatiuk, O. (2017). Demographic dimension of suburbanization in Ukraine in the light of urban development theories. *AUC Geographica*, 52(2), 151-163. <https://doi.org/10.14712/23361980.2017.12>

31. Hall, P. (1971). *Spatial Structure of Metropolitan England*. In M. Chisholm, & G. Manners (eds), *Spatial Policy Problems of the British Economy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 96-126.
32. Havryliuk, O., Gnatiuk, O., & Mezentsev, K. (2021). Suburbanization, but centralization? Migration patterns in the post-Soviet functional urban region – evidence from Kyiv. *Folia Geographica*, 63(1), 64-84. Available at: <http://www.foliageographica.sk/unipo/journals/2021-63-1/587>
33. Karácsonyi, D., Mezentsev, K., Pidgrusnyi, G., & Dövényi, Z. (2014). From Global Economic Crisis to Armed Crisis: Changing Regional Inequalities in Ukraine. *Regional Statistics*, 4(2), 18-39. <https://doi.org/10.15196/RS04202>
34. Kontuly, T., & Geyer, H.S. (2003). Introduction to Special Issue: Testing the Differential Urbanisation Model in Developed and Less Developed Countries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(1), 3-10. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00232>
35. Kontuly, T., & Geyer, H.S. (2003). Lessons Learned from Testing the Differential Urbanisation Model. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(1), 124-128. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00242>
36. Kontuly, T., & Dearden, B. (2003). Testing the temporal characterisation of the differential urbanisation model in western Germany, 1939–2010. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94 (1), 64-74. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00237>
37. Magocsi, P.R. (2010). *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, 2nd Edition. Toronto: University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, 896.
38. Mezentsev, K., Gentile, M., Mezentseva, N., & Stebletska, I. (2019). An island of civilization in a sea of delay? Indifference and fragmentation along the rugged shorelines of Kiev's newbuild archipelago. *Journal of Urban Affairs*, 41(5), 654-678. <https://doi.org/10.1080/07352166.2018.1503544>
39. Mezentsev, K., Brade, I., & Mezentseva, N. (2012). New Social and Economic Processes in Kyiv's Hinterland. *Human Geography Journal*, 12(1), 156-160.
40. Nefedova, T., & Treivish, A. (2003). Differential urbanisation in Russia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(1), 75-88. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00238>
41. Population growth rate: methodology. *Demographics: Population Change: Core indicator*. Unated Nations. Available at: http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/demographics/population_growth_rate.pdf
42. Richardson, H.W. (1980). Polarization Reversal in Developing Countries. *Papers in Regional Science*, 45(1), 67-85. <https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1980.tb01101.x>
43. Tammaru, T. (2003). Urban and rural population change in Estonia: patterns of differentiated and undifferentiated urbanisation. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(1), 112-123. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00241>
44. Tammaru, T., Kulu, H., & Kask, I. (2004). Urbanization, Suburbanization, and Counterurbanization in Estonia. *Eurasian Geography and Economics*, 45(3), 212-229. <http://dx.doi.org/10.2747/1538-7216.45.3.212>
45. Tisdale, H. (1942). The Process of Urbanization. *Social Forces*, 20(3), 311-316. <https://doi.org/10.1093/sf/20.3.311>
46. Van den Berg, L., Drewett, R., Klaasen, L.H., Rossi, A., and Vijverberg, N.H.T. (1982). *Urban Europe: A Study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon Press, 184 p. <https://doi.org/10.1016/C2013-0-03056-3>
47. Van den Berg, L. (1999). The Urban Life Cycle and the Role of a Market-Oriented Revitalization Policy in Western Europe. In A. Summers, P. Cheshire, & L. Senn (eds), *Urban Change in the United States and Western Europe. Comparative analysis*. Washington, DC: The Urban Institute Press, 539-558.

Received 30 November 2020

Accepted 25 January 2021